

Επέτειος 800 ετών
από την κοίμηση του
αγ. Μιχαήλ του Χωνιάτου
Μητροπολίτου Αθηνών
1222 – 2022

Φ

Επιμέλεια
αρχιμ. Μιχαήλ Χαρ. Σταθάκης

6. Η εκφωνηθείσα κατά την
Α΄ Κυριακή των Νηστειών
του έτους 1192/3 ομιλία του
αγίου Μιχαήλ Χωνιάτου.

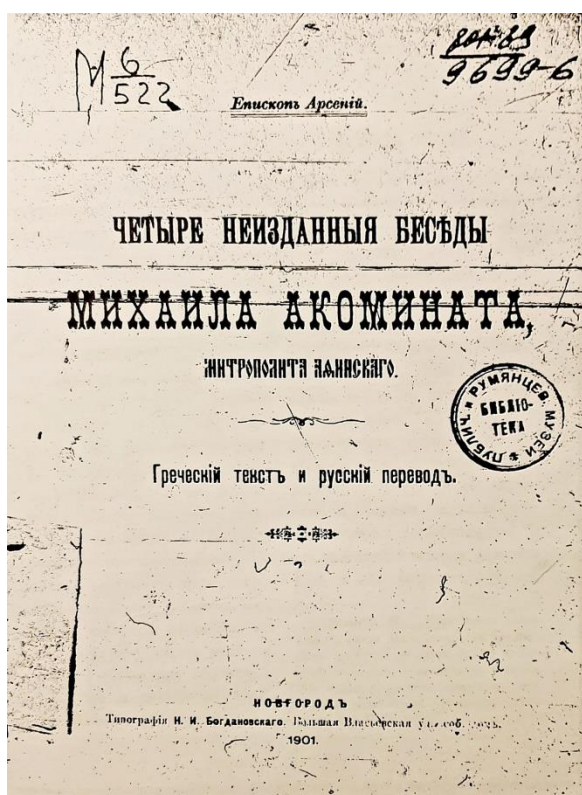
Μέρος Β΄

«...αὐτοὶ παραχαράπτοντες τὸ νενομισμένον καὶ δόκιμον τοῦ Χριστοῦ
χάραγμα, τοῖς κιβδήλοις εἰδώλοις ἐνέγραφον...
τάχα καὶ τὸν σταυρὸν προσεκύνουν οὐχ' ὡς ὄπλον ἡμετέρας σωτηρίας
καὶ ζωῆς ὄργανον ἀλλ' ὡς τιμωρὸν τοῦ Χριστοῦ
κατῆσον ἐτέροις ἀσεβέσι κατὰ Χριστοῦ προλυττήσασιν...»

Η κατακεχωρημέρη στους χειρόγραφους κώδικες του 13ου και 16ου αιώνος Mosquensis Synodalis 218 και 219 Vladimir αντιστοίχως ως κα΄ Κατήχηση του αγίου Μιχαήλ του Χωνιάτου είναι στην πραγματικότητα μια από τις ομιλίες που εκφώνησε κατά την Κυριακή της Ορθοδοξίας του έτους 1192/3 όπως μαρτυρά η Κατήχηση ι΄ που εκφωνήθηκε την Κυριακή της Τυρινής του ιδίου έτους. Ως εσωτερική μαρτυρία σε αυτήν την Κατήχηση διασώζεται η πληροφορία ότι θα ακολουθήσουν ομιλίες από τον

ίδιο κατά τις Κυριακές των Νηστειών του ίδιου έτους με θεματική «περί πορνείας», «περί φιλαργυρίας», «περί θυμού», «περί λύπης», «περί ἀκηδίας» και «περί κενοδοξίας», όσες δηλαδή και οι ομότιτλες κατηχήσεις του αγίου που είναι γνωστές με την αρίθμηση από κα΄ έως και κς΄. Δηλαδή οι έξι τελευταίες ομιλίες θεωρήθηκαν ως αυτοτελείς ετήσιες Κατηχήσεις χωρίς όμως να είναι.

Ο Κωνσταντίνος Δυοβουνιώτης στην ανακοίνωσή του στα Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών του 1928, με τίτλο «Αί ανέκδοτοι κατηχήσεις του Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαήλ Ἀκομινάτου» αναφέρει ότι ο Σπυρίδων Λάμπρος εντόπισε τα περισσότερα ανέκδοτα έργα του Μιχαήλ σε χειρόγραφους κώδικες στις βιβλιοθήκες των Παρισίων, της Φλωρεντίας, του Οξωνίου, του Εσκουριάλου, της Βιέννης και της Ρώμης τα οποία και εξέδωσε το 1879 ο Δήμος Αθηναίων. Όμως το 1901 ο ρώσος επίσκοπος Αρσένιος εξέδωσε τέσσερις ανέκδοτες κατηχήσεις του Χωνιάτου (εικ. δεξιά) από τον υπ' αριθμόν 230 κώδικα της Συνοδικής Βιβλιοθήκης της Μόσχας. Τον κώδικα αυτόν όπως

τον υπ' αριθμόν 262, που περιείχε επίσης Κατηχήσεις του αγίου Μιχαήλ, είχε ήδη περιγράψει ο ρώσος αρχιμανδρίτης Βλαδίμηρος στον υπ' αυτού εκδοθέντα κατάλογο των ελληνικών χειρογράφων της προειρημένης βιβλιοθήκης στα ρωσικά το 1894 υπό τους αριθμούς 218 και 219.

Όπως θα δούμε στην θεματική και ερμηνευτική ανάλυση του ανεκδότου κειμένου της κα΄ Κατηχήσεως που παραθέτουμε από την διδακτορική διατριβή της Φανής Βόινου ο άγιος Μιχαήλ μέσα από πολλές πληροφορίες και παραδείγματα που παραθέτει από τον Όμηρο έως τον Ιπποκράτη και από τους Πρωτοπλάστους έως την Σωσάνα, από τον πάγκαλο Ιωσήφ έως

και τον απόστολο Παύλο, αναδεικνύεται ο πλούτος της θεολογικής και δύραθεν παιδείας του. Άλλωστε μη ξεχνάμε ότι είναι ο ίδιος που μαθαίνει ιατρική και ανατομία σε μεγάλη ηλικία στην πορεία αναζήτησης της σοφίας του Δημιουργού!

Το θέμα της ομιλίας που εκφωνείται κατά την Κυριακή της Ορθοδοξίας, εορτή της αναστηλώσεως των αγίων εικόνων είναι η πορνεία... Ο άγιος Μιχαήλ θέτει το ερώτημα «τί ἔστι εἰκόν;» και αναπτύσσει την σκέψη του, η οποία καθιστά τον ιεράρχη των Αθηνών απρόσμενα επίκαιρο καθώς το ερώτημά του βρίσκει νέα πρόσωπα για να ενσαρκώσουν την απάντησή του. Σήμερα, όπως και κατά την Εικονομαχία, με την «ευκαιρία» του πολέμου στην Ουκρανία όπου ένσαρκες εικόνες του Χριστού σταυρώνουν ισότιμες τοιαύτες, ανοίγεται μια νέα εποχή εικονομαχίας. Ομόδοξοι διώκοντας ομοδόξους διαπράττουν πορνεία στο Σώμα του Χριστού, την Αγία του Εκκλησία...

Πριν όμως διαβάσουμε την ανάλυση της διδάκτορος αξίζει να παραθέσουμε κάποια από τα συμπεράσματά της, τα οποία παραθέτει στην εξαιρετη μελέτη της.

Ως προς τον Μιχαήλ Χωνιάτη, η διαμονή του στο πνευματικά ανθηρό στην εποχή του περιβάλλον της Κωνσταντινούπολης τον διαμορφώνει σε έναν από τους σπουδαιότερους βυζαντινούς λογίους του τέλους του 12ου αιώνα, σε επαφή με κύκλο λογίων στον οποίο ανήκαν μεταξύ άλλων ο Γεώργιος Βαρδάνης και ο Ευθύμιος και Γεώργιος Τορνίκης.

Συνάρτηση της προσωπικότητας, της κοσμικής και θρησκευτικής παιδείας του επισκόπου αποτελεί η λογοτεχνική επεξεργασία των θεμάτων στις κατηχήσεις, η οποία αποκτά συχνά μεγάλες διαστάσεις, με περιοδικό λόγο, πολλούς παραλληλισμούς και εικόνες, αλλά και με διαλεκτική των εννοιών, άφθονα σχήματα λόγου, μουσικότητα και φωνητική ευρυθυμία, ονομασίες πραγμάτων και νοημάτων σύμφωνα με το αττικιστικό πρότυπο και έντεχνα διαρρυθμισμένη δομή. Ο έντεχνος λόγος σκόπιμα καλλιεργείται από τον συγγραφέα και συνδέεται άμεσα με ιστορικούς υπαινιγμούς που παρεισφύρουν στο κείμενο. Αυτή η διαπλοκή θεολογίας, ρητορικής και ιστορικής πραγματικότητας, είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του κατηχητικού έργου του Χωνιάτη.

Ως προς την πορεία του χειρόγραφου κειμένου από το αρχείο του Χωνιάτη στην Αθήνα έως τη μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους αρχικά και μετέπειτα στη Μόσχα, μόνο υποθέσεις δύνανται να διατυπωθούν. Αθήνα – Κωνσταντινούπολη – Άγιο Όρος – Μόσχα είναι μία πιθανή διαδρομή...

Από τον 12ο αιώνα η ακμή της ρητορικής και η αναβίωση του κλασικισμού συνεπάγεται την ακμή των λόγων από άμβωνος και ο όρος κατήχησις φαίνεται να υφίσταται μια σημασιολογική διεύρυνση, προσλαμβάνοντας έναν ευρύτερο νοουδε-τητικό και ηθικό χαρακτήρα. Σε αυτό το συμπέρασμα μάς οδηγεί η μελέτη της κατήχησης του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, καθώς και οι πλούσιες σε όγκο και αριθμό κατηχήσεις του Νεόφυτου Έγκλειστου (εικ. αριστ.), του Μιχαήλ

Χωνιάτη και του πατριάρχη Γερμανού Β'...

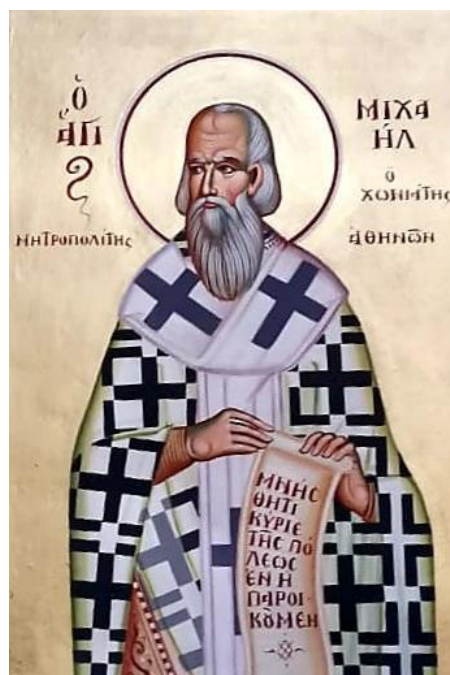
Ως προς το περιεχόμενό τους, οι κατηχήσεις του Μιχαήλ Χωνιάτη μοιράζονται κοινές αναπτύξεις, αλλά διακρίνονται μεταξύ τους από την άποψη της πρωτοτυπίας και της διαφορετικής οπτικής. Από την ερμηνευτική ανάλυση προκύπτει ότι οι κατηχήσεις δεν είναι τυποποιημένα προϊόντα εκκλησιαστικής ρητορικής...

Ως προς την κοινή τους δομή, όλες οι κατήχησεις χαρακτηρίζονται από τα εξής στοιχεία. Η κατήχηση εκκινείται από μία προοιμιακή εισαγωγή, περίτεχνα δομημένη, όπου το έναυσμα για να ξεδιπλωθεί ο λόγος του επισκόπου δίνεται συνήθως με μία αναλογία. Αναπόσπαστο στοιχείο του προοιμίου αποτελεί η αναφορά στη χρονική στιγμή...

Παραστατικότητα η κατήχηση αποκτά με τη μέθοδο της εκρητορίκευσης των αρετών, με την έννοια ότι οι αρετές εντός διακριτών πλαισίων προσωποποιούνται, εικονοποιούνται και παρουσιάζονται γενικά με ποικιλία μεταφορικών τρόπων. Η εκρητορίκευση πλαισιώνεται από την τεκμηρίωση των αρετών με παραδειγματικά αφηγήματα και παραδέματα με βάση το τετράπτυχο: φιλοσοφία - βίβλος - αρχαιότητα - Χριστός. Η παραινετική λειτουργία του λόγου συμπυκνώνεται σε ειδικά σημεία όπου κυριαρχεί με έκδηλο, έντονο και συνεχόμενο τρόπο, το προτρεπτικό στοιχείο... καθώς και το αποτρεπτικό...

Δεν απουσιάζουν από την κατήχηση και οι επίκαιρες αναφορές, καθώς η ιστορική επικαιρότητα εισέρχεται στον λόγο κάθε φορά που ο ομιλητής ασχολείται με ένα ζήτημα επίκαιρο και επίμαχο που τον απασχολεί και τον προβληματίζει και το ενσωματώνει στον λόγο του...

Κάθε κατήχηση ολοκληρώνεται με τον επίλογο ως αναπόσπαστο τμήμα της...

Κατήχησις κα΄

Η κα΄ κατήχηση έχει ως τίτλο *Περὶ πορνείας* και εκφωνείται την Κυριακή

της Ορθοδοξίας, με βάση εσωτερική μαρτυρία του κειμένου. Περὶ το θέμα της πορνείας αναπτύσσονται διάφορα θέματα: η επίδραση της πορνείας στα σωματικά μέλη, συνδέεται η πορνεία με τη γαστριμαργία αλλά και αντιτίθεται με αρετές, παρατίθενται παραδείγματα βιβλικών και μυθικών προσώπων που υπέκυψαν στο πάθος, δίδεται έμφαση στην επιρροή του πορνικού βλέμματος και προβάλλεται η

δια των εικόνων λατρεία του Χριστού.

Στην έναρξη της κατήχησης, ο επίσκοπος καλωσορίζει τους πιστούς που ανταποκρίνονται στο κάλεσμα του καιρού (έπειδή κατά τὸ δοθέν σύνδημα πάρεστε) και αυτοπαρουσιάζεται ως αυτός που εκπληρώνει εθελούσια το χρέος να εκφωνηθεί λόγος (υπέστην ἔναγχος λόγου χρέος ἔθελοντής). Ταυτόχρονα, εμφανίζεται το μοτίβο του λόγου ως εκπλήρωση της οφειλής να ειπωθεί κάτι για τις αρετές και τις κακίες (τις δὲ ἢ ὀφειλή ἦν ὑπέστημεν κακιῶν καὶ ἀρετῶν διαλέξασθαι), κατ' ακολουθία ὧν έχουν ἤδη ειπωθεί (ἐπομένου τοῖς τηνικαῦτα εἰρημένοις), σαν να πρόκειται για έναν ἦχο που περιμένει τον καιρό του για να ακουσθεῖ (εἰς δεῦρο δ' ἀναβεβλημένου καὶ ἀποδοθησομένου κατὰ καιρὸν). Επίσης, σε παράλληλη στοίχιση παρουσιάζεται ο ίδιος ο ομιλητής και οι πιστοί: ο ίδιος, ὅπως υποσχέθηκε, έχει ἤδη αποδώσει στον καιρό ὅσα μπορούσε και οι πιστοί πρέπει να δεχθῶν τα λεγόμενά του ανάλογα.

Στη συνέχεια, ένα ακόμη γνωστό μοτίβο, αυτό της συμπλοκής των αρετῶν ἢ κακιῶν, επανεμφανίζεται και σε αυτό τον λόγο. Εδώ ο Χωνιάτης επιλέγει να ιεραρχήσει τα πάθη ως προς τη θέση και την κατάταξή τους (ἔλαχε στάσιν καὶ τάξιν): πρώτη έρχεται η γαστριμαργία, ακολουθεῖ η φιλοχρηματία στην οποία προσιδιάζει και η φιλοδοξία, η οποία με τη σειρά της σχετίζεται με την προσωπική επίδειξη και την κενοδοξία. Ο επίσκοπος διατυπώνει τον υποθετικό συλλογισμό ὅτι, αν θεωρήσουμε ὅτι τα τρία τελευταία πάθη δημιουργούνται κατόπιν, τότε δεύτερο στη σειρά πάθος

μετά τη γαστριμαργία είναι η πορνεία. Στο πλαίσιο της ιεράρχησης η πορνεία έπεται της γαστριμαργίας, αν λάβουμε υπόψη και την ανατομία του ανθρωπίνου σώματος (εἶπερ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν σωματικῶν ὀργάνων οὐκ ἄδηλον ὡς γαστριμαργία κατὰ λόγον προηγείται· πορνεία δὲ ἔπεται): πρώτα είναι ο λαιμός και η γαστέρα, με τα οποία σχετίζεται η γαστριμαργία. Ακολουθούν η οσφύς, ο ομφαλός και τα συνουσιαστικά μέρη, τα οποία για αυτό τον λόγο καλούνται «υπογάστρια». Η σύνδεση αυτή επιβεβαιώνεται αφενός από βιολογικά χαρακτηριστικά, αφετέρου από βιβλικές αναφορές, από τη Γένεση (3,14) και από τον Ιώβ (40,11). Παράλληλα, το γεγονός ότι σε κάθε ηλικία μάς συνοδεύει η γαστριμαργία, ενώ όσο αυξάνει η ηλικία τόσο αυξάνει η περίπτωση της κατάχρησης και βιώνουμε συνουσιαστικούς ερεθισμούς. Παράλληλα, η σύνδεση επιβεβαιώνεται ήδη από τους προπάτορες Αδάμ και Εύα, οι οποίοι υπέπεσαν αρχικά στο πάθος της γαστριμαργίας (δι' ἀκρασίαν γαστρός) και μετά στον έρωτα του σώματος (διὰ πορνικὸν καὶ φιλοσώματον ἔρωτα). Κατ' αυτό τον τρόπο το προπατορικό αμάρτημα εξηγείται διττά: και ως σωματική θα λέγαμε έκπτωση από τον παράδεισο, λόγω της γαστριμαργίας, και ως πνευματική στέρηση, λόγω της φιλοσαρκίας (διὰ ταῦτα πρώτη μὲν τιμωρία τοῦ γένους, ἢ τοῦ παρεδείσου διὰ γαστριμαργίας ἔκπτωσις· δευτέρα δὲ ἢ τοῦ πνεύματος διὰ φιλοσαρκίαν στέρησις). **Ο ομιλητής παραθέτει και άλλα παραδείγματα για την επιρροή της πορνείας:** από τη Γένεση (6,3: οὐ μὴ καταμείνη τὸ πνεῦμα μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας), από την Πρὸς Ρωμαίους (13,13-14: μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ ...καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιῆσθε εἰς ἐπιθυμίας) και η παρουσίαση επιστεγάζεται με τη βιβλική αποτροπή από τη Σοφία Σειράχ (28,6: κοιλίας ὄρεξις καὶ συνουσιασμός μὴ καταλαβέτωσάν με).

Στον αντίποδα της σύνδεσης γαστριμαργίας–πορνείας, ευρίσκεται η σύνδεση εγκράτειας–σωφροσύνης: εἰ δὲ καὶ γαστριμαργία μήτηρ πορνείας, σωφροσύνης μητρός τὸ λοιπὸν ἐγκράτεια. **Ο ομιλητής οριοθετεί τώρα το**

θέμα του λόγου του: όπως έχει ήδη αναφέρει αρκετά για την εγκράτεια και τη γαστριμαργία, τώρα θα μιλήσει για τα αντίθετα και επόμενά τους, την πορνεία και την σωφροσύνη. Αναγνωρίζει βέβαια ότι το να μιλήσει ποικιλοτρόπως και σύντομα για πράγματα που είναι στις δυνατότητές του (τῆς πολύχου δαψιλείας ὧν ἔχω λέγειν) και που επιβάλλει η περίσταση, του προκαλεί αμηχανία (εἰς ἀμηχανίαν τῶν λεκτέων μοι ἐν καιρῷ περιϊσταμένων). Προσπαθεῖ, λοιπόν, να δικαιολογηθεῖ αναφέροντας τα δύο άκρα: αν επιχειρήσει να εξετάσει ἐπὶ τροχάδην (ἐπιδραμεῖν τῷ λόγῳ) τις ταλαιπωρίες που προκαλεῖ η πορνεία στους ανθρώπους, ο λόγος του θα απέχει μακράν του μετρίου (πόρρω ἂν τοῦ μετρίου ἐκπίπτοιμι), ενώ αν συμμορφωθεί με τις περιστάσεις (εἰ δὲ τὰ σύμμετρα τῷ καιρῷ φδέξοιμι), θα προβληματισθεῖ τί να πρωτοδιηγηθεῖ, ὅσα στηλιτεύονται στη Βίβλο (τὰ παρὰ ταῖς ἱεραῖς ἱστορούμενα βίβλοις) ἢ σε αυτά που αναγράφονται σε εξωβιβλικά κείμενα (καὶ τὰ παρὰ τῶν ἔξωθεν παντοδαπῶς ἀναγραφόμενα) ἢ ειδικότερα στην ποίηση (διὰ μούσης ἀπάσης ἐστηλίτευται); Καταλήγει, λοιπόν, ὅτι με τον λόγο του θα επιχειρήσει να αναπαραστήσει το παράλογο πάθος της πορνείας και να προτρέψει σε αποφυγή του: καὶ τὴν ἀτοπίαν τοῦ πάθους παραστήσω καὶ φεύγειν προτρέψομαι.

Η ἀφηγηματικὴ αναπαράσταση του πάθους της πορνείας και των τιμωριῶν που επιδέχεται (ἡλίκον καὶ οἶον δεινόν ἐστι πορνεία καὶ οἶας ἔλκουσα δίκας ἐπάγεται) περιλαμβάνει ποικιλία παραδειμάτων βιβλικῶν. Προηγείται η αποστολικὴ προσταγή (τῆς ἀποστολικῆς σάλπιγγος ἐγκελευομένης) ἀποφυγῆς της πορνείας (1Κορ. 6,18: φεύγετε τὴν πορνείαν· εἰρήνην διώκετε καὶ τὸν ἁγιασμόν).

πορνείας στη Βίβλο (εὐρίσκομεν καὶ ὡς πρὸς νόμου διαβέβληται πορνεία): οἱ πρωτόπλαστοι ἐξορίζονται λόγω πορνείας, ἡ πόλις Σόδομα καταστράφηκε λόγω του ἐκλυτου βίου και της ἀνηθικότητας των κατοίκων της (Γεν. 13, 10-13), ο Ησαύ ἀπὸ γαστρίμαργος κατέληξε πορνικός και βέβηλος (Σειράχ 23,16-18), οἱ εἴκοσι τρεῖς

χιλιάδες τιμωρήθηκαν στην ἔρημο γιατί δεν υπάκουσαν τὴν προτροπή του

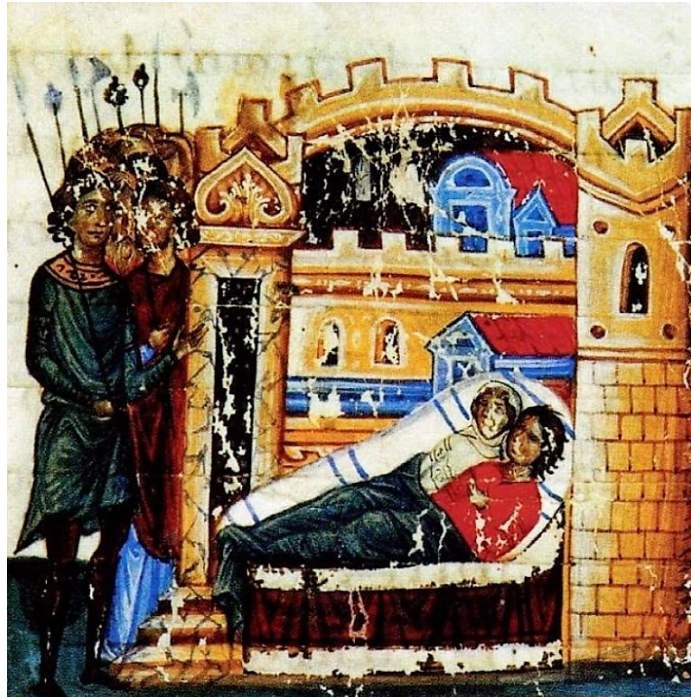
Παύλου για αποφυγή πορνείας (1Κορ. 10,8), η χήρα Θάμαρ που υπέπεσε σε πορνεία (βλ. Γεν. 38,6-30 και 1Παρ. 2,4). Όλα αυτά αποτελούν ορισμένα παραδείγματα τιμωριών λόγω πορνείας: αὗται μὲν δὴ τιμωρίαι πορνείας, ἐκ πολλῶν ὀλίγαι.

Ο Χωνιάτης αναγνωρίζει ότι στο πλαίσιο του βιβλικού νόμου περιλαμβάνονται περιπτώσεις πορνείας που καταλήγουν σε τιμωρία (τόν γε μὴν νόμον αὐτὸν, οὐχ' ἅπαξ οὐδὲ ἀπλῶς· πολυειδῶς δὲ καὶ πολλάκις ὀρῶμεν πορνείαν κολάζοντα) και παραθέτει ορισμένες, τις οποίες χαρακτηρίζει ως «τηλαυγείς μύλωπες» της πορνείας: το πάθος του Αμνών που τον οδήγησε στη σφαγή του αδελφού του Αβεσαλώμ (2Βασ. 13,20), οι αιμομιξίες του Λώτ με τις κόρες του (Γεν. 11,27/ 12,4), η ύβρις του Ρουβίμ προς τον πατέρα του Ιακώβ καθώς συνευρέθη με την ίδια με αυτόν γυναίκα, τη Βαλλά (Γεν. 30,14), η προτροπή του Ιούδα προς τον Αυνά να συνευρεθεί με τη Θαμάρ, τη γυναίκα του αδελφού του (Γεν. 38,6-30), το μίasma του Συχέμ που προκάλεσε τον ολοκληρωτικό αφανισμό της πόλης Σικιμών (Γεν. 33,18), η πατρική προφητεία του Ιακώβ για τη μένη των απογόνων του Βενιαμίν (Γεν. 49,27). Κατόπιν συγκρίνεται στον λόγο η σολομώντεια «φιλογυνία» με την αρετή του Δαυίδ (μᾶλλον σκέψασθε ὅσον ἢ διὰ τὴν σολομώντειαν φιλογυνίαν ἀποτομία πλεονεκτεῖ τῆς ἐπὶ τῇ δαυϊτικῇ σωφροσύνη χρηστότητος). Στο ίδιο πλαίσιο, της πορνείας που πρέπει να αποφεύγεται, ο Χωνιάτης επιχειρεί να ερμηνεύσει με μεγαλύτερη σαφήνεια (ὅπερ ἐρμηνεύων σαφέστερον) τη φράση από την Α' Πρὸς Κορινθίους Επιστολή (5,9) μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις. Δεν παραλείπει να αναφέρει και τους Νικολαίτες, την αίρεση η οποία πρέσβευε ότι η λύτρωση επιτυγχάνεται μέσα από την ερωτική ζωή (και ἵνα μὴ λέγω Νικολαίτας ὧν τὴν πονηρὰν συμμορίαν, ἢ ἀκόλαστος βδελυρία πάλαι τῆς εὐσεβοῦς μοίρας διέστησε). Με αφορμή την αναφορά για τη βεβήλωση του σώματος και τα ανόσια έργα, ο επίσκοπος παραθέτει και μία ακόμη θεολογική διατύπωση από την Α' Πρὸς Κορινθίους Επιστολή (1Κορ. 3,16), ότι το σώμα είναι ναός του θεού και ο άνθρωπος πρέπει να το διατηρεῖ καθαρὸ και να μὴ το φθείρει (τὸ φθείρειν τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ· καὶ παρὰ θεοῦ φθείρεσθαι).

Ο επίσκοπος δεν παραλείπει να αναφέρει μορφές τιμωρίας για τη φθορά του σώματος λόγω πορνείας (οἷά τινα θεηλάτων μαστίγων κεφάλαια). Το σώμα τιμωρεῖται για την πορνεία με τη φθορά του, που είναι η φθορά ὅλης της αρμονίας του οργανισμού. Ανάλογα, η ψυχή φαίνεται να αποκολλάται από τη σχέση με τα νεύρα και να αποσυντονίζεται (καὶ τῷ βρασμῷ τῆς ὕλης,

ἐκταράσσεται καὶ χαλᾶται τὰς ἁρμονίας καὶ τῇ μακρᾷ ἐπιτάσει τῆς ὀμιλίας, ἢ ψυχὴ σου τοὺς στήμονας τῶν νεύρων διαφορούμενον ῥήγνυται· καὶ τοὺς τόνους τοὺς φυσικοὺς κόπτεται). Για το θέμα αυτό μίλησαν πολλοί σοφοί της αρχαιότητας. Την αναφορά του Χωνιάτη στον Ιπποκράτη για το λάγνο βλέμμα, την ταυτίζουμε με χωρίο από το έργο Περί φύσεως. Επίσης παρατίθεται και η άποψη ότι η συνουσία είναι μια μικρή επιληψία (μικρὰν ἐπιληψίαν τὴν συνουσίαν), η οποία μάς θυμίζει ανάλογη άποψη του Χρυσοστόμου. Ο επίσκοπος παραθέτει άλλες δύο αναφορές για την επιρροή της πορνείας, τις οποίες αποδίδουμε στους τραγικούς ποιητές, Σοφοκλή και Ευριπίδη. Ο Σοφοκλής ανέφερε ότι πρέπει να αποφεύγουμε τις αφροδίσιες ηδονές όπως πρέπει να αποφεύγουμε έναν μανικό δεσπότη (βλ. Οιδ. τύραννος στ. 1258: λυττῶντα δεσπότην), ο Ευριπίδης στην Ίφιγένεια ἐν Ταύροις (στ. 886) θεωρεί ότι η πορνεία γειτνιάζει με το θάνατο (θανάτῳ πελάζων). Η παράθεση αυτή των αναφορών είναι ενδεικτική της κλασικής παιδείας του επισκόπου,

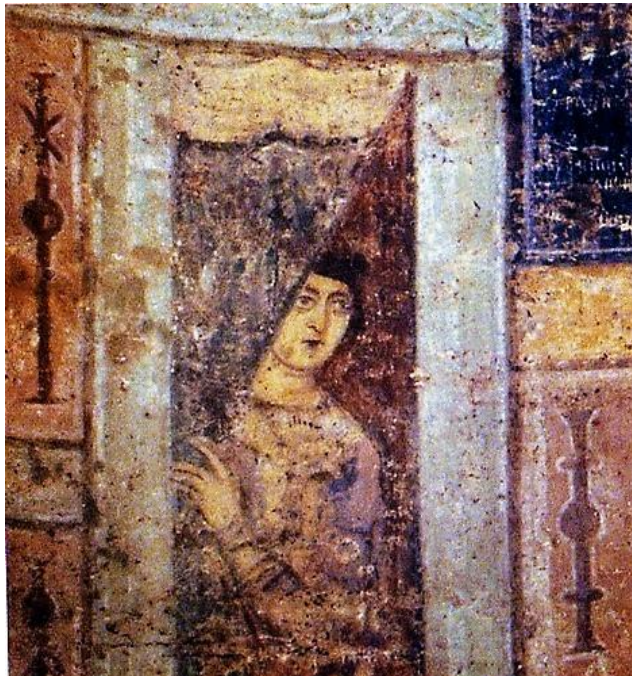
και συμπληρώνεται από το χριστιανικό παράγγελμα του Παύλου για σωτηρία της ψυχής με την αποφυγή της πορνείας (Ματθ. 16,25: ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο Σαμψών, ο οποίος κυριεύθηκε από τη Δαλιδά (εικ. δεξιά), ερωτοχτυπήθηκε με ένα βλέμμα (τὴν ἀρχὴν ἔρωτος βέλῃς ἐδέξατο διὰ τῶν ὀμμάτων) με συνέπεια να χάσει τη σωματική και ψυχική δύναμή του (τὸ ἰσχυρὸν παρεκόπητο).

Το παράδειγμα του Σαμψών εισάγει ένα νέο θέμα: ποια είναι η δύναμη της πορνείας και τί μπορεί να επιτελέσει. Παρόμοια παρουσιάζεται και το παράδειγμα του Δαυίδ, ο οποίος από έρωτα για τη Βηρσαβέε προβαίνει σε φόνο που είναι μία αδικία (δι' έρωτα μοιχικὸν ἀδικεῖται Οὐρίαν). Παράλληλα, σε σχέση με τα άλλα πάθη η δύναμή της είναι ότι παρασύρει τον άνθρωπο σε πολύ σοβαρές παραβάσεις (εἰς μείζονα ἐκφέρειν φιλεῖ

πλημμελήματα). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση του πολέμου μεταξύ Τρώων και Αχαιών, του οποίου αφορμή στάθηκε ένας «μοιχικός έρωτας», που είναι και το θέμα της ποίησης του Ομήρου.

Μετά από όλες αυτές τις «διηγήσεις» ο Χωνιάτης θεωρεί ότι έχει αποδείξει ικανοποιητικά τις επιπτώσεις της πορνείας: και αυτός τῆς τούτων διηγήσεως μετρίως γάρ ὑποδέδεικται ὅσων καὶ οἴων συμφορῶν ἐστὶν αἰτία πορνεία. Δεν έχει, λοιπόν, να προσθέσει κάτι άλλο (οὐδὲν ἄλλο προσθήσω), παρά θα συμβουλεύσει για τους τρόπους αποφυγῆς αυτού του ολέθρου: ἢ συμβουλεύσαιμ' ἄν, ὅπως φευκτέον ὑμῖν ἐστὶ ταυτηνὶ τὴν ἐξώλειαν.

Ένας τρόπος αποφυγῆς της πορνείας είναι η εγκράτεια, η οποία βάζει φραγμό στο αντρικό βλέμμα προς τη γυναίκα (τοῦ μὴ ἐμβλέπειν πρὸς ἐπιθυμίαν γυναιξίν), προφυλάσσει από την γαστριμαργία, προσφέρει εξοικείωση με την σωφροσύνη (καὶ σωφροσύνην οἰκειωσόμεθα· συζυγεῖς γάρ εἰσιν ἀμφοῖν ἀμφότεροι). Χαρακτηριστικές εικόνες βιβλικῶν προσώπων που από σωφροσύνη απέφυγαν το

σαρκικό πάθος είναι η βιβλική **Ιουδήθ** η οποία αποκεφάλισε τον βαβυλώνιο στρατηγό Ολοφέρνη (Ιουδήθ 12,13), ο **Ιωάννης ο Βαπτιστής** ο οποίος υπήρξε δύμα της λαγνείας της Ηρωδιάδος (Λουκ. 3,19), ο **Ιωσήφ**, υιός του Ιακώβ, δεν υποτάχθηκε στα προκλητικά δελεάσματα της Αιγυπτίας γυναίκας (Γεν. 39,11-19), η **Σωσάννα** η οποία μπορεί να θεωρηθεί και «στήλη σωφροσύνης» με τη φυγή της από τα Ιεροσόλυμα με ανδρική περιβολή, για να αποφύγει το θάνατο, και άλλες γυναικείες μορφές, όπως η **Σάρρα** και η **Θέκλα**. Οι περιπτώσεις αυτές αποτελούν τον πρώτο τρόπο αποφυγῆς της πορνείας: τὸ μὲν δὴ πρῶτον φυγῆς παράγγελμα οὕτως ἐξείργαστο· τὸ κουφίζον λέγω ἐγκρατεία τὸ σῶμα καὶ φέρειν δρομικὸν καὶ εὐζῶνον. **Τώρα θα παρουσιάσει στον λόγο τη δεύτερη θεματική, τὸ**

φυλάττεσθαι, την προφύλαξη από τις συχνές συναναστροφές των δύο φύλων, από τις περίεργες θεάσεις, από όσα προκαλούν επιθυμίες, γενικά από τις «μοιχείες» που στοχεύουν στην καρδιά, και δεν είναι άλλα από τα βλέμματα, και μάλιστα τα «περίεργα» (και ότι πρό τῆς σωματικῆς τῆ καρδιά μοιχείαν κατεργάζονται).

Με αφορμή την αναφορά στο βλέμμα παρουσιάζει την επιρροή του: ο Παύλος χαρακτηρίζει τους οφθαλμούς μεστούς μοιχείας, ήδη στην αρχαία Ελλάδα ένας νομοθέτης (ἐπεὶ και νομοθέτης ἀρχαῖός τις και σεμνός) – τον οποίο ταυτίζουμε εδώ με τον Σόλωνα – αναφέρεται στην τιμωρία των οφθαλμῶν ως προαγωγόν της μοιχείας (τὰς προαγωγούς και τοὺς προαγωγούς [κἄν ἀλῶσι], θανάτῳ ζῆμιον), αλλά και πολλές φορές το ευαγγέλιο αναφέρεται στην αρνητική επιρροή που ασκεί ο οφθαλμός σε ὅλο το σώμα (Ματθ. 5,29: ἐὰν ὀφθαλμοί σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζῃ σε, ἔξελε αὐτόν). Ο Χωνιάτης δεν περιορίζεται στον οφθαλμό αλλά παρουσιάζει και τις άλλες αισθήσεις που υπόκεινται στην επιρροή της πορνείας (εἰ γὰρ πορνικὸς ἔσται, και ὅλον τὸ σῶμα πορνικὸν ἔσται).

Δια των αισθήσεων ο έρωτας εισέρχεται στην καρδιά και την κυριαρχεί (ἐντεῦθεν ὁ τύραννος ἔρωτος ἔρπων). Κυρίως, ὅμως, εισέρχεται από το βλέμμα, τη λεγόμενη «ακρόπολη των αισθήσεων». Ο επίσκοπος θεωρεί ότι αν το επιθυμούμε, είναι στο χέρι μας να “σφραγίσουμε” την αίσθηση αυτή η οποία από τη φύση έχει θωρακισθεί με τα βλέφαρα ως «περιβολή» και τις βλεφαρίδες ως «θριγγό» (φραγμό). Οι πιστοὶ οφείλουν να προστατεύσουν αυτή τη θωράκιση (μὴ τοίνυν και αὐτοὶ τὴν τοιαύτην προδῶμεν φρουράν) και να μην υποπέσουν στην πορνεία των βλεμμάτων, ὅπως η μυθική ηρωίδα Αταλάντη (εικ. δεξιά). Ο Χωνιάτης εκθέτει περιεκτικά τον μύθο, τον οποίο εδώ συμπληρώνουμε, ὥστε να γίνει κατανοητός: η Αταλάντη, ἀνίκητη σε αγώνες δρόμου, ἔπρεπε σύμ-

φωνα με ένα χρησμό να παραμείνει παρθένος, επέλεξε όμως να εμπλακεί σε αγώνα δρόμου με υποψήφιους μνηστήρες, από τους οποίους θα νυμφευόταν όποιον τη νικούσε. Μόνο ο Ιππομένης κατάφερε να την νικήσει με ένα τέχνασμα: η θεά Αφροδίτη του χάρισε τρία χρυσά μήλα από τον Κήπο των Εσπερίδων. Κατά τη διάρκεια του αγώνα, καθώς ο Ιππομένης προηγούνταν, έριχνε πίσω του από ένα χρυσό μήλο, όταν η Αταλάντη τον πλησίαζε. Το μήλο αποσπούσε την προσοχή της και την έκανε να καθυστερεί, ώσπου ο Ιππομένης κέρδισε τον αγώνα δρόμου. Οι δύο νέοι, παρασυρμένοι πια από τον έρωτά τους, περιπλανώμενοι στα δάση, συνευρέθηκαν ερωτικά μέσα σε ναό αφιερωμένο στη θεά Ρέα-Κυβέλη, πράγμα ανόσιο. Για τον λόγο αυτό προκάλεσαν τη νέμεση της θεάς και τιμωρήθηκαν με τη μεταμόρφωσή τους σε ζεύγος λεόντων. Το παράδειγμα της μυθικής Αταλάντης ακολουθούν και άλλες μορφές, βιβλικές αυτή τη φορά, τις οποίες και προηγουμένως ανέφερε στον λόγο: η «προμήτωρ» Εύα, η Ιουδήθ που αιχμαλώτισε το βλέμμα του Ολοφέρνη, η ομορφιά της Σωσσάνης που εξαπάτησε τους βαθυ-

λώνειους κριτές και η Βηρσαβεέ που κυρίευσε τον Δαυίδ (εικ. δεξιά). Δικαιολογούνται, λοιπόν, και οι βιβλικές προτροπές για προστασία των οφθαλμών: ο Ιώβ θέτει στους οφθαλμούς του όρια (31,1: διαδήκην ἐδέμην τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, καὶ οὐ συνήσω ἐπὶ παρθένον), ο Χριστός

παραγγέλλει αποφυγή της επιθυμίας του βλέματος (μὴ πρὸς ἐπιθυμίαν ἐμβλέπειν γυναικί).

Ο λόγος, όμως, της αποστροφής του βλέματος δεν πρέπει να απευθύνεται μόνο στους άνδρες αλλά και στις γυναίκες, καθώς και τα δύο φύλα πρέπει να προφυλάσσονται από την πορνεία: ἀμφοῖν ἄμφω φυλακτέα τοῖς γένεσιν. Γιατί και η γυναίκα, από την επιθυμία της επίδειξης και την αγάπη των στολισμών (ἐπίδεικτική καὶ φιλόκοσμος), καλλωπιζόμενη προσελκύει τον έρωτα, ακόμη και με μια “κλεφτή ματιά” (καὶ ἐκ μόνου τοῦ παροράματος). Έπονται περιπτώσεις γυναικίων από τη μυθολογία, τη Βίβλο και την κλασική παράδοση, οι οποίες προκάλεσαν με τον τρόπο τους το πάθος της

πορνείας: οι Μαδιανίτιδες, η Βησραβεέ, οι μυθικές Γοργόνες, οι αιχμάλωτες που πολιορκούν τον Αλέξανδρο, τον απτόητο ως προς τους πολεμικούς χειρισμούς, αλλά επιρρεπή στη γυναικεία ομορφιά (ἀλλ' ὅμως γυναικῶν κάλλος ὡς ἄμαχον ἄλλως καὶ δυσαντίβλεπτον, περιίστατο). Ο Χωνιάτης παραδέτει ένα μικρό εγκώμιο του Αλέξανδρου, στο οποίο εξαίρει τις πολεμικές του ικανότητες, την ευγένεια της φύσης του, την ανδρεία και τη σωφροσύνη του.

Ακολούθως, οι προτροπές αποφυγής του πάθους της πορνείας απευθύνονται και στους συγχρόνους του χριστιανούς (τι ἂν εἴποιμεν ἡμεῖς οἱ μέλη φοροῦντες Χριστοῦ). Ο επίσκοπος τους προτρέπει να αποφεύγουν την πορνεία (καὶ φεύγειν μὲν τὴν πορνείαν), να κρίνουν με σύνεση (σώφρονας) τα πάθη ὅπως οι Νινευίτες (βλ. Λουκ. 11,31), να μελετούν τις βιβλικές εντολές (ἐκμελετῶμεν τὰ σωφρονικὰ παραγγέλματα ταῦτα) και, εν τέλει, να εφαρμόσουν τα λόγια του Ιώβ ως προς την αντιμετώπιση του ερωτικού βλέμματος. Δεν είναι, ὅμως, μόνο αυτό το πάθος της μοιχείας ἢ της ερωτικής επιθυμίας που πρέπει να αποφεύγουν οι πιστοί. Χρειάζεται να αντιστέκονται και σε άλλα πάθη: τον θυμό, τη βασκανία, την υπερηφάνεια (ἢ μετεωριζόμενοι καὶ ὑπεροφρυσόμενοι), τη δολιότητα (ἢ ἐννεύοντες μετὰ δόλου), τη μαλθακότητα (ἢ ὕπνω μακρῶ βαρούμενοι), την οινοποσία (ἢ πελιδνούμενοι οἴνω). Και αυτό γιατί από θυμό ἢ μέθη ἢ ὄψη του ανθρώπου αλλοιώνεται (φεῦ ὄσων καὶ οἴων κηλίδων, ἢ βασιλικωτάτη τῶν αἰσθήσεων ἀναπίμπλαται): ο θυμός προκαλεί ωχρότητα, ἡ οργή κάνει το βλέμμα άγριο, το δάκρυ που κυλά προκαλείται από γελοία αισθήματα. Απέναντι σε αυτά τα βλέμματα ο επίσκοπος παραδέτει τα “επαινούμενα” βλέμματα.

Ο Χωνιάτης αναγνωρίζει ότι οι πιστοί συνεχώς υποκύπτουν στο πάθος γενικά της πορνείας (ἡμεῖς δὲ τὸν ἅπαντα χρόνον πλημμελοῦντες διακειμένως). Η προφητική επίπληξη και αγανάκτηση του Ιερεμιά (17,21: μὴ λέγετε ναὸς Κυρίου) αποτελεί το έρεισμα να κατηγορήσει από τη μεριά του και ο ομιλητής τους πιστούς ότι έχουν απομακρυνθεῖ από το νόημα του κατά Χριστόν βίου, του «χριστιανισμού» (μὴ χριστιανισμὸν ὃ μακάριοι κομπάζετε) και έχουν βεβηλώσει τη χάρη του βαπτίσματος με πολλά άλλα αμαρτήματα (πολλοῖς μὲν καὶ ἄλλοις κακοῖς ῥυπῶσαν τὴν χάριν φοροῦμεν τοῦ πνευματικοῦ τοῦδε λουτροῦ), κυριότερο εκ των οποίων είναι το συνονθύλευμα του πορνικού πάθους (ὡς τῷ τῆς πορνείας φορυτῶ). Το συνονθύλευμα αυτό σχετίζεται με την προσωπική επιλογή, την «αἵρεση» του κάθε ανθρώπου (ἐκάστου δὲ γνώμην ἀνῆψεν ἐκατέρου βίου

τὴν αἵρεσιν), με τὴ θέση που καταλαμβάνει ἡ πορνεία καὶ ἡ μοιχεία στὴν ζωὴ του, γενικὰ με τὶς παρεκβατικὲς διαφθορὲς τοῦ βίου: πορνείαι δὲ καὶ μοιχεῖαι, οὐ μεσότητες παρθενίας καὶ γάμου, ἔκθεσμοι δὲ ἀμφοτέρων τῶν βίων διαφθοραὶ.

Ακολουθοῦν οἱ αναμενόμενες καταληκτικῆς προτροπὲς καὶ αποτροπὲς. Οἱ πρώτες ἀφοροῦν σε βίον ἀγαμό (ἀγαμίαν τοίνυν ἡρμόσω, ὑψηλὴν ἐμνηστεύσω βιοτήν), οἱ δεύτερες στὴν ἐπιλογή καὶ θαυμασμό τῆς παρθενίας (εἰ καὶ θαυμάζεις τὸ ὕψος τῆς παρθενίας), οἱ τρίτες στὴν ἐπιλογή τῆς ἐγγαμῆς ζωῆς (εἰ τοῦ γάμου τὸ ταπεινὸν ἐξουδενοῖς). Πρὸς ὅσους

ἐπιλέγουν τὸν ἐγγαμό βίον ὁ ομιλητὴς ἀπευθύνει προτροπὲς σε μεγαλύτερη ἐκταση. Οἱ υπόλοιπες προτροπὲς ἀφοροῦν σε ἀποχή ἀπὸ τροφῆς καὶ σε ἐγκράτεια στὶς ἀφροδίσιες ἡδονές: οὐκοῦν σύζευξον τῆ τῶν βρωμάτων ἀποχῆ, τὴν τῶν ἀφροδισίων ἐγκράτειαν. Πρὸς ἐνίσχυση τῆς προτροπῆς του, ὁ ἐπίσκοπος ἀναφέρει παραδείγματα. Πρῶτα ἐκθέτει τὸ βιβλικὸ παράδειγμα τῶν ἀνδρῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸ τοῦ Νώε, οἱ οἱποῖοι ἐνῶ ἦταν ἐγκρατεῖς ὡς πρὸς τὴν τροφή καὶ τὸ ποτό, ὡστόσο παρασύρθησαν σε μέθη τῶν αἰσθησέων (καὶ κάλλος γυναικῶν ἐμεθύσθησαν).

Ακολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῆς ομηρικῆς Πηνελόπης (εἰκ. ἄνω), ὡς ὑπόδειγμα ἐγκρατείας σαρκικῆς. Τα παραδείγματα ἀπὸ τὴ Βίβλο εἶναι προπαρασκευαστικὰ τῆς ἐγκρατείας καὶ τοῦ υγιούς χριστιανικοῦ βίου, ὅπως τα προγυμνάσματα εἶναι προπαρασκευαστικὰ τοῦ ρητορικοῦ λόγου (ὡς ἔγωγε κάκεινα τῆς μωσαϊκῆς νομοθεσίας ἄγαμα, ὡς μελέτας καὶ γυμνασίας εἰσαγωγικὰς ἐγκρατείας σώφρονος). Για τὸν ἐπίσκοπο, ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν κατὰ Χριστὸν βίον ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλο εἶδος μοιχείας: ὅτε οὖν τὶς ἀπὸ θεοῦ μεταδῆσει τὸ φίλτρον εἰς βδελυροὺς δαίμονας δι' εἰδωλολατρίας ἢ ἐτέρας ἡστινοσοῦν ἀσεβείας. Αυτό ἐνισχύεται με χωρία ἀπὸ τὴ Βίβλο.

Με όλες αυτές τις βιβλικές ρήσεις συνδέει ο ομιλητής μια ενδιαφέρουσα ρήση, η οποία έχει σχέση με την ημέρα εκφώνησης της κατήχησης, την Κυριακή της Ορθοδοξίας, όπου εορτάζεται η αναστήλωση των εικόνων. Με αφορμή την αναστήλωση κάνει και μια αναφορά στο “τι ἐστὶ εἰκόνα” και θίγει το θέμα κατά πόσο η λατρεία των εικόνων είναι ειδωλολατρεία ἢ ὄχι: δι’ ὧν τὴν εἰκονικὴν τιμὴν Χριστοῦ, εἰδωλικὴν μοιχείαν ὠνόμαζον. Αναπτύσσει λοιπὸν τα επιχειρήματά του γύρω ἀπὸ το θέμα των εικόνων, με αφορμή την εορτή της ημέρας (καὶ τοῦτο ἐστὶν ὅπερ εορτάζομεν σήμερον· αὕτη τῆς νῦν πανηγύρεως ἢ ὑπόθεσις), επιχειρεῖ να αναιρέσει σύντομα τις βασικές θέσεις των εικονομάχων γύρω ἀπὸ τη σημασία της απεικόνισης της μορφῆς του Χριστοῦ, γύρω ἀπὸ τη σημασία του σταυροῦ και γενικότερα απευθύνει κατηγορίες. Με τη δια των εικόνων λατρεία του Χριστοῦ ολοκληρώνεται η κατήχηση.

«...καὶ τοῦτό ἐστιν ὅπερ εορτάζομεν σήμερον, αὕτη τῆς νῦν πανηγύρεως ἢ ὑπόθεσις, θυόντων χαριστήρια τῷ Σωτῆρι, οἷς τὴν νυμφευομένην αὐτῷ ἐκκλησίαν τῆς συκοφαντίας ἀπήλλαξεν, τοὺς δὲ τετολμηκότας νεώτερα κατ’ αὐτῆς, κακοὺς κακῶς ὤλεσε, μᾶλλον δὲ καλῶς καὶ ἀξίως τῆς ἀσελγοῦς αὐτῶν ὕβρεως. Διὰ ταῦτα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ γείτονας ψυχὰς ἡ μήτηρ ἡμῶν ἐκκλησία, ὡς ἡ ἐν Εὐαγγελίοις γυνή, ἡ σαρώσασα

τὴν οἰκίαν καὶ ἦν ἀπώλεσεν εὐροῦσα δραχμὴν, καὶ συγχαίρειν παρακελεύεται ὅτι καὶ αὕτη τὴν εἰκόνα Χριστοῦ, ἣν εἶχε πρὸ μικροῦ ὡς βασιλικὴν δραχμὴν εὖρε, ταῖς κινιορτωῶδεσι βλασφημίαις τῶν αἰρετικῶν συγχωνημένην καὶ κινδυνεύουσαν ἀπολωλέναι, εἰ μὴ καλῶς ποιούσα λύχνον μὲν ἤψε, τὸν τῆς ἀληθείας πυρσόν, ὡς σάρωθρον τὸν ἀναδεματιμὸν μετὰ χειρᾶς λαβοῦσα, τὸν οἶκον ἑαυτῆς ἀπεσάρωσε, καὶ τοὺς περὶ τὸν φερωνύμως περὶ οἷς ἔλεγε τὲ καὶ ἔπραττε κοπρωνυμοῦντα λήρους βδελυροῦς τὲ καὶ σκυβαλώδεις ἐξεφόρησε...»

Διαβάστε την Διδακτορική Διατριβή της Φανής Βόινου εδώ:

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/43406>

Διαβάστε την ανακοίνωση του Κ. Δυοβουνιώτη εδώ:

<https://digitallibrary.academyofathens.gr/archive/item/11195?lang=el>

Για την Εικονομαχία διαβάστε περισσότερα εδώ:

http://www.apostoliki-diakonia.gr/GR_MAIN/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=ecclesia_history/contents_1934.asp&main=1934&file=4.2.2.htm

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/3733>

<https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/35941>

<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37791>

<http://ikee.lib.auth.gr/record/310699/files/GRI-2020-26489.pdf>

Για το βλέμμα διαβάστε περισσότερα εδώ:

<http://media.public.gr/Books-PDF/9789605012205-0601309.pdf>

[https://www.greek-](https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/mythology/browse.html?text_id=685)

[language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/mythology/browse.html?text_id=685](https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/mythology/browse.html?text_id=685)

<https://www.laprairie.com/el-gr/editorials-article?cid=eyes-in-focus&nogeoip=true>

Για την πορνεία στο Βυζάντιο διαβάστε περισσότερα εδώ:

[https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-](https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/)

[%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-](https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/)

[%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-](https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/)

[%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-](https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/)

[%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/](https://novoscriptorium.com/2018/12/10/%CE%B7-%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%BD%CE%B5%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B2%CF%85%CE%B6%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%BF-%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%84%CE%BF/)

file:///C:/Users/Michael/Downloads/THE_PROSTITUTION_FROM_THE_LATE_ANTIQUITY.pdf